

ІСПАНСЬКА ЛІТЕРАТУРА І ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

У студії розповідається про контакт іспанської й української літератур, який відбувся у Львові у період між двома світовими війнами на сторінках часописів «Літературно-науковий вістник» і «Вістник». Дослідник привертає увагу до того, як «вістниківці» осмислювали прочитане; така метода дає змогу зрозуміти, наскільки глибоким був цей контакт, і визначити роль, яку відіграли ідеї, образи іспанської літератури у формуванні ідеології українського націоналізму.

Ми не знаємо, наскільки є підстави говорити про можливість існування справжнього діалогу між літературами обох країн. Нам невідомо, чи є якийсь український слід в іспанській літературній свідомості. Цілком можливо, що є, однак таке припущення поки що звучить доволі фантастично. Щодо українських інтелектуалів і письменства, то тут ми дійсно спостерігаємо спорадичні спалахи інтересу до Іспанії. Один із таких спалахів - творчість Нью-Йоркської групи. У нашій студії ми маємо на меті розповісти про ще один контакт іспанської й української літератур, який відбувся у Львові у період між двома світовими війнами на сторінках часописів «Літературно-науковий вістник» і «Вістник».

Відомо, що Д. Донцов, О. Теліга, інші співробітники обох часописів читали іспанських письменників, проте цікаво поглянути на те, як «вістниківці» осмислювали прочитане, очима іспаніста. Сподіваємось, що така метода дасть змогу зрозуміти принаймні, наскільки глибоким був цей контакт іспанської й української літератур, а також визначити роль, яку відіграли ідеї, образи іспанської літератури у формуванні ідеології українського націоналізму. Про масштаби контакту може дати уявлення невеличка істерики-літературна довідка.

Перша публікація, пов'язана з іспанською літературою, побачила світ у кн. III «Літературно-наукового вістника» за 1928 р. - це переклад з французької некролога з приводу смерті Вісенте Бласко Ібаньєса. Починаючи з цієї дати, так чи інакше іспанська тема доволі регулярно з'являється у часописах аж до вересня 1939 р. Усі публікації, надруковані в обох «Вістниках» за згаданий період, можна класифікувати за кількома тематичними групами.

1. Матеріали історико-літературного характеру (написи творчості, реферати тощо). Нариси творчості М. де Унамуно. Е. д'Орс (автор І. Гончаренко), Лопе де Вега (д-р Остап Грицай), публікації Г. Чикаленко про каталонське літературне відродження й образ Сіда в книзі Рамона Менендеса Підаля «Іспанія часів Сіда».

2. Переклади оповідань Вісенте Бласко Ібаньєса «Милосердя» і Вентури Гарсії Кальдерона «Капрічіо».

3. Реферати творів іспанських письменників. Розділ про визначення нації з книги Х. Ортеги-і-Гассета «Повстання мас».

4. Публіцистичні твори авторів часописів, у яких зустрічаються посилання на тексти іспанських письменників або образи іспанської літератури чи історії. Це есе Д. Донцова, у яких він цитує, зокрема, «Життя Дон Кіхота і Санчо», «Трагічне почуття життя» і «Агонію християнства» Унамуно, «Тему нашого часу», «Повстання мас» Ортеги-і-Гассета, неодноразово згадує образ іспанського конкістадора Пісарро і образ засновника ордена єзуїтів І. Лойоли. Це також відомий сонет Юрія Клена «Кортес» і есе Олени Теліги «Сила через радість», де вона згадує Унамуно.

5. Публікації про історію Іспанії або хроніка культурного і політичного життя. Тут, зокрема, привертають увагу епізод війни проти Наполеона («Несамовита країна (Наполеон в Іспанії)» В. Вермерена), нариси про перебіг Громадянської війни, написані з профранкістських засад, а також цікава замітка «Вплив московської літератури на занепад Іспанії», автор якої підписався псевдонімом З. Звичайно, іспанську літературу значно менше представлено на сторінках обох «Вістників» порівняно з літературами інших західних країн (Великої Британії, Німеччини, Австрії, Франції), але і того, що було надруковано, достатньо, щоб зробити висновок, що ми маємо справу не з миттєвою зустріччю, а з серйозним тривалим контактом, який є результатом цілеспрямованої політики редакції.

Слід зазначити високий професійний рівень низки публікацій. І. Гончаренко, незважаючи на факт ознайомлення з творами М. де Унамуно у французьких перекладах, виявив неабияку чутливість і такт в інтерпретації суперечливих творів іспанського автора. У розпорядженні І. Гончаренка були основні філософські твори Унамуно «Трагічне почуття життя у індивідів і народів»,

«Сутність Іспанії», «Агонія християнства», які, до речі, і сьогодні невідомі українському загалу. І. Гончаренко, розглядаючи погляди Унамуно в широкому контексті західноєвропейської філософії і зіставляючи їх з ідеями Б. Паскаля, С. Кьеркегора, Л. Шестова, А. Бергсона, зміг правильно зрозуміти сутність Унамунової агонії, висвітлити сутність концепту «інтраісторія».

Двоє з авторів «Вістників», Ганна Чикаленко і д-р Остап Грицай, працювали за першоджерелами мовою оригіналу та іспаномовною критикою. Зокрема, у статті Г. Чикаленко «Каталонське літературне відродження» читач може знайти стислий огляд не тільки сучасної, а й середньовічної і ренесансної каталонської літератури, а також відомості про історію каталонської мови. Феномен каталонського відродження Г. Чикаленко пов'язує «з розвитком індустрії в Каталонії та піднесенням добробуту, а з другого боку, політичним ослабленням Іспанії, революціями та династичними ускладненнями» [15, 998]. Вона розкриває роль церкви і періодичних видань у поширенні каталонізму. Період, коли відбулося каталонське відродження, Г. Чикаленко поділяє на два етапи: романтичний (XIX ст.) і сучасний (початок XX ст.). В огляді романтичного періоду представлено велику кількість постатей: поети Анхель Гімер, Жасінт Вердагер, Жуан Маррагал, драматург Солер, філологи Міла і Фонтанальс, Помпеу Фабра та багато інших. Серед представників модерної каталонської літератури Г. Чикаленко вирізняє поетів Сальвадора Альбера, Жозепа Карнера, Карлоса Сольдевіля, прозаїків Емілі Віланова, Маріяна Вайреду, Нарсіса Олера, драматургів Сантьяго Русільоля, Ігназі Іглесіаса та ін. Аналізуючи літературу першого десятиліття XX ст., Г. Чикаленко розкриває глибоко національний і водночас космополітичний зміст каталонського модернізму, який був дороговказом для більш консервативного й традиційного Мадрида – тема, яка набула в іспаністиці постфранкістської доби особливої гостроти (тут можемо посплатись на книгу Вісенте Качо В'ю «Каталонський модернізм як чинник модернізації» [21]). Г. Чикаленко, згадавши імена ще низки каталонських літераторів доби модернізму (Лопеса, Альфонса Масераса, Переса-Жорби, Віури, єпископа Торреса, св. Коромінаса), зокрема, зазначає: «Крім того, в каталонській літературі знайшли відгомін різні ультрамодерні спроби: італійський футуризм, постсимволізм, симультанізм, синхронізм, літературний кубізм» [15, 1004]. Г. Чикаленко бачить каталонську літературу як діалогічне явище, яке складається не тільки з текстів, написаних у Барселоні, а й в інших місцевостях Каталонії, зокрема, на Майорці (творчість Жуана Альковера) і в Русільоні,

французькій каталонській провінції по той бік Піренейв (поезія Понса). Не забуває Г. Чикаленко представити і жіночі голоси (Клементина Ардеріу, Вікторія Катала). У висновках Г. Чикаленко пише: «З попереднього видко, що каталонська література є велика національна література, що займає поважне місце серед європейських, і не тільки недержавних народів» [15, 1004].

Д-р Остап Грицай у своєму нарисі «Фенікс Іспанії», присвяченому творчості Лопе де Веги, також демонструє ґрунтовну іспаністську філологічну підготовку. Він показує не тільки знання біографії Лопе, історії іспанського театру, драматургічних текстів доби «Золотого віку» (самого Лопе і Кальдерона), а й знайомство з іспанською середньовічною й ренесансною літературою (Гонсало де Берсео, маркіз де Сантільяна, Хуан де Мена, Крістобаль де Кастільєхо, романи «Амадіс Гальський» і «Ласарільйо з Тормеса» та інші твори). Він у курсі полеміки навколо «Дон Кіхота», яка вибухнула з приводу трьохсотріччя з моменту видання першого тому роману. «Сьогодні, – пише д-р Остап Грицай, – в письменстві нової Іспанії, де Сервантесовський роман саме для найвидатніших її письменників – ось як Асорін, Анхель Ганівет, Ортега-і-Гассет та Унамуно – се незглибимий символ національної душі й долі («Христос Іспанії»), якому вони присвячують твори, повні революційної оновки» [4, 12].

Ми зробили цей огляд публікацій, присвячених історії іспанської літератури, з метою довести, що в редакції обох «Вістників», а також у людей, причетних до часописів, було достатньо об'єктивних можливостей і потенціалу, щоб бути у курсі найновіших тенденцій іспанської літератури. Проте нас більше цікавить не обсяг знань про неї, а той спосіб, у який творці «Вістників» інтерпретують її ідеї та образи. Тут ми хотіли б зробити одне принципове зауваження: не варто намагатися знайти на сторінках цих відомих львівських часописів, так би мовити, об'єктивну картину іспанської літератури (якщо така взагалі існує). Її рецепція в обох журналах була фрагментарною і цілком тенденційною, що пояснюється цілою низкою чинників, а саме: звичайною у таких випадках відсутністю часової відстані і неповнотою картини; ідеологічною заангажованістю українських літераторів, які в жодному разі не претендували на роль не те що істориків літератури, а й літературних критиків. Вони творили за умов фактичної війни, коли простір чистої філологічної гри є надзвичайно обмеженим. Цілком закономірно, що творчість іспанських письменників (і не тільки іспанських) тлумачилася ними у відповідному дусі, який визначався тенденцією часописів. Численні цитування Д. Донцова та інших авторів обох

«Вістників» завжди деконтекстуалізовані, ілюструють їхні власні думки і, врешті-решт, змістовно помітно відхиляються від інтенції автора, чий текст цитується.

Класичним прикладом такого «цитувannya» є вміщена у «Вістнику» (кн. V за 1937 р.) публікація «Що таке нація?». Автор, який заховався під псевдонімом О. В., визначає її жанр як реферат розділу «Повстання мас» Ортеги-і-Гассета. На нашу думку, це радше вільний переклад зі скороченнями VII підрозділу XIV розділу II частини згаданого твору Ортеги. Однак неможливо сказати, з якої мови зроблено переклад. Текст дуже близький до оригіналу, проте неправильна транслітерація імен діячів іспанської літератури (Ортега-і-Гассе замість Ортега-і-Гассет, Саведра Фахардос замість Сааведра Фахардо) примушує думати, що О. В. не знав(ла) іспанської мови. Та це суто текстологічне питання ми поки що залишимо для майбутніх розвідок. Що найкраще ілюструє спосіб прочитання сучасної іспанської літератури, це самий принцип подачі матеріалу. О. В. (перекладач чи автор реферату) просто вихоплює навіть не весь підрозділ, а лише його частину. Переказ (переклад) Ортеги супроводжується коментарем самого О. В., який намагається перенести ідеї іспанського філософа в український контекст, але оскільки автор реферату ніколи не використовує лапок, його голос і голос Ортеги зливаються. Зайве казати, що О. В. не має на меті осмислити філософію Ортеги як цілісний світогляд з усіма його суперечностями, а просто бере з його книжок те, що йому потрібно, а саме - близьке «вістниківцям» розуміння нації-держави. На їхню думку, вона не є результатом «кровного споріднення, мовної чи територіальної єдності або сусідства замешкалих місцевостей» [13, 355]. Вона - ідеологічний конструкт еліт, «чиста гра сил, воля щось робити спільно...» [13, 355]. На початку реферату О. В. так і заявляє: «Не з усіма думками знаного іспанського автора Ортеги-і-Гассета можемо погодитися. Але многи з них можемо взяти за свої» [13, 354].

«Вістниківці» хотіли бачити в Україні нову еліту, касту воїнів-патріотів, енергійних лицарів, безкомпромісних, сильних і вольових, Прометіїв, готових пожертвувати собою заради України. Як писав Д. Донцов у «Дусі нашої давнини», ознаками цієї провідної верстви є «по-перше - шляхетність, почуття гордості, непокірливості супроти чужих і супроти долі, відплата за зневагу, чесність, замкнутість, відраза до зла, по-друге - мудрість, признание закону вищої моральної сили над собою, віра в Бога, признание вишості загального над партикулярним, любов отчизни, слави, пошана предків; по-третє - відвага, за-

взяття, героїчний войовничий дух» [11, 41]. Цілком закономірно, що інтерпретація іспанської літератури у них здійснювалась саме під таким кутом зору. В обох «Вістниках» усі відібрані для публікації тексти з іспанської літератури репрезентують варіації типу надлюдини, духовного аристократа, лицаря.

Надлюдиною постає у д-ра О. Грицяя «Лопе де Вега». «"Monstruo de la naturaleza" «чудо (чи, точніше, страховисько) природи» - захоплено повторює О. Грицяй відомий вислів Сервантеса, розмірковуючи над долею класика іспанського національного театру. Автор есе підкреслює нестримну творчу силу Лопе. «Здається іноді, що начеб розкішна флора півдня, внаслідок якоїсь нечуваної примхи природи, забажала виявити свою плодovitість не в тропікальній рістні, а в створчій спроможності людини, і от створила мозок Лопе де Веги» [4, 8-9]. Цю енергетику О. Грицяй протиставляє безкрилому сьогоденню. Лопе, цей «наскрізь активний і творчий тип (курсив О. Грицяя. - О. П.) є чудом волюнтаризму. Навіть ставши членом інквізиції, він залишається фанатиком життя багато більшою мірою, ніж фанатиком релігії. Цілісність природи, слідування несамолюбивій природі, яка переступає межі добра та зла - ось що, на думку О. Грицяя, вирізняє Лопе. «Великі іспанські католики вміли глибоко любити і глибоко послідовно ненавидіти, і обожнюючи свій релігійний ідеал, були не менш пристрасними поклонниками і борцями життя. А нарід знав їх і любив. Бо про Лопе ми читаємо, що коли він йшов вулицею, то прохожі - не виймаючи й самого короля - ставали, щоб віддавати йому честь» [4, 13]. Порівнявши шойно процитовану характеристику Лопе із тим, що писав про ідеал представника еліти Д. Донцов, легко побачити, що нарис про Лопе є радше не екскурсом в історію іспанської літератури, а ще одним витвором бойової публіцистики «вістниківців».

Вісенте Бласко Ібаньєс - ще один іспанський письменник, чия постать і творчість, з погляду «вістниківців», може слугувати прикладом аристократизму надлюдини. Саме таким постає Бласко Ібаньєс у некролозі, відібраному редакцією для перекладу і публікації (автор Едмонд Жалю). Знову в центрі уваги - надлюдська сила індивіда, «людини чину». «Бласко Ібаньєс належав до того роду людей, яких смерть вражає нас: настільки створені вони для життя, для боротьби і насолоди. Ся буйність його вдачі була нібито викликом долі. Але доля не дарує свого, і ось Ібаньєс, ще молодий, ще повний енергії, вирваний брутальною силою з рядів живих» [12, 271]. Міцний, певний себе, він приваблює до себе «безмежною силою уроєння», «природною шля-

хетністю і навіть дитинними хибами» [12, 271]. «Високий, широкий у плечах» [12, 271], він був римлянином - носієм імперської свідомості, як Кортес у Юрія Клена або інші конкістадори «вістниківців». «Його вороги закидали йому, - пише автор некролога, - що він писав зле, і дійсно він не писав добре. Люди його вдачі рідко бувають добрими стилістами. Вони немов сила природи. Не можна жадати від бурі елегантного рисунку її блискавиць» [12, 272].

Носієм «аристократичного» комплексу честі змальовано збіднілого графа де Сагрета, протагоніста оповідання Вісенте Бласко Ібаньеса, надрукованого у «Вістнику». Поставлений перед вибором між честю і безчестям, він надає перевагу першій, незважаючи на те, що для цього йому доводиться йти на самогубство. Цей гранд Іспанії, нащадок древніх родів, зовсім не схожий «на тих сарматських графів, які дають себе утримувати жінкам, ні один з тих італійських маркізів, що кінчать як картярі-шахраї, ні один з тих російських «великих панів», які часто є на платні поліції» [1, 9]. Прогулявши свій статок у Парижі, він потрапляє в скрутне матеріальне становище. Його друзі вирішують піддатися йому в карти, аби програти йому гроші і в такий спосіб хоч якось поправити його матеріальні справи. Але таке милосердя є приниженням для гідності графа, і він заподіює собі смерть. «Його остання думка, прервана смертю, гадала про приязнь, страшну у своїм милосердді і про наругу, заподіяну братерським співчуттям, таку зневажливу у своїй великодушності» [1, 14], - описує фінал драми честі Вісенте Бласко Ібаньес.

Одне слово, звернення «вістниківців»/w іспанської літератури було засобом маскулінізації української свідомості [14]. Такий підхід у своїх загальних рисах збігається з тим, що в сучасній іспаністиці називається націоналістичною традицією прочитання іспанської літератури, розробленою представниками профранкістської літературної критики. Її основою є дух "hispanidad", кастеляноцентризм, культ міцної уніфікованої держави, католицизм, маскулінізм. «М. де Унамуно є характеристичним взірцем іспанської душі, натхненої етичним містицизмом та почуттям тої шляхетної гідності, девизом якої є "noblesse oblige"», - пише І. Гончаренко [2, 427]. Його оцінка випереджає аналогічне трактування творчості Унамуно як всеіспанця, як взірцевого іспанця, яке ми знаходимо у П. Етральго Лаїна або Г. Діаса-Плахи, які вважаються стовпами іспанської націоналістичної критики.

Звичайно, така інтерпретація творчості та особистості Лопе, Вісенте Бласко Ібаньеса, Унамуно є спрощеною і тенденційною. Іспаністика давно відмовилася від неї. Сьогодні, коли Іспанія

рухається до усвідомлення себе як нової мультикультуральної реальності, оцінки, подібні до тих, що ми знаходимо на сторінках «Вістників», які ще двадцять-тридцять років тому здавалися загальниками є об'єктом нищівної критики і деконструкції. Аби проілюструвати останню думку, пошлемося на сучасну рецепцію творчості двох письменників - В. Бласко Ібаньеса і М. де Унамуно.

У багатьох працях і статтях про Унамуно, надрукованих останнім часом (J. Labanyi, I. Fox, J.-A. Diaz, C. Moreno Hernandez, G. Navajos та ін.) те, за що його шанували «вістниківці» (а саме, його служіння націоналістичному ідеалу), викликає критику, а подекуди й обурення. Його, разом з представниками так званого рехенераціоналізму, іншими представниками покоління 1898 року, а також 1914 року, звинувачують у тому, що він був чи не головним творцем кастеляноцентричного проекту Іспанії. Наведемо лише один приклад. Ж. Р. Ресіна, прокаталонськи налаштований критик, звинувачує Унамуно у тому, що той зрадив свої баскські корені і перетворився на великого інквізитора іспанської ідентичності. Ж.Р.Ресіна підкреслює ворожість Унамуно до будь-якого сепаратизму і спроб піднести статус інших мов Іберії (каталонської, баскської і галісійської). Утвердження гегемонії кастильської мови для Унамуно, стверджує Ж. Р. Ресіна, є компенсацією поразки Іспанської імперії. «Тепер переможена імперія отримує надію на реванш через перемогу символів, і Унамуно стає пророком і хрестоносцем цього реваншу». І далі ми читаємо: «Неоімперіалізм Фаланги, який живився надією на абсолютну кастильську гегемонію і мріями про іспанський експансіонізм, знайшов обґрунтування у незграбному (мовному. -О. П.) імперіалізмі Унамуно» [3].

Друга частина літературознавців заперечує образ Унамуно-націоналіста. М. Лі Бретс, І. Савала, А. Бланко, Х. Ерреро, Х. Маррічаль та інші вказують, що цей іспанський інтелектуал був надто складним, парадоксальним і суперечливим як особистість, філософ і письменник, що інтерпретація творів Унамуно як націоналістичних було спрощенням його ідей. Зокрема, І. Савала і М. Лі Бретс, спираючись на теорію «діалогічної уяви» М. Бахтіна, доводять, що філософське і художнє мислення Унамуно, а також тлумачення ним проблеми національної ідентичності було діалогічним, тобто прямим антиподом націоналізму Фаланги. «Основою суперечливої і відкритої природи творів Мігеля де Унамуно, письменника баскського походження, - пише І. Савала, - є діалогічна уява. Автор «Revista Blanca» і «Соціаліста» (а також інших періодичних видань пролетаріату), він був антиімперіалістом і антимілітаристом,

як у своїх філософських поглядах, так і у виборі жанрів, в яких він працював протягом п'яти десятиліть свого творчого життя». У багатьох своїх романах, п'єсах, есе, промовах, газетних публікаціях Унамуно, на думку І. Савали, «зіштовхує діалогічну соціальну образність з міфологемами гегемонічної суб'єктивності, на якій базується генеалогія кастильського народу і чистоти раси (castizo) ...Перефразуючи відоме висловлювання Фуко з приводу Ніцше, критична модерність (critical modernity) Унамуно полягала не в тому, щоб відкрити корені національної ідентичності, а у тому, щоб підірвати їх».

Звичайно, усі публікації, які містять іспанську тематику або посилання на іспанських авторів в обох «Вістниках», далекі навіть від бачення текстів іспанських письменників й іспанського національного життя в усій їхній проблемності. Статті тенденційно-струнко вибудовані, за винятком однієї - нарису Г. Чикаленко про каталонську літературу. Вона теж просякнута духом націоналізму, тільки місцевого, каталонського, який франкізм знищив. Важливо підкреслити, що наступна публікація тієї ж авторки про образ Сіда, що побачила світ після початку Громадянської війни в Іспанії, вже витримана у профранкістському кастеляноцентричному дусі. «Тепер, коли на Іспанію, в її боротьбі з смертельним ворогом, комунізмом, звернені очі цілого світу, — починає своє есе авторка, - саме на часі буде згадати про найбільшого іспанського національного героя, Сіда» [16, 17]. Як найголовніші позитивні риси Сіда Г. Чикаленко відзначає його «непереможність на війні» і відвагу. Окремо підкреслюється лояльність Сіда, його відданість не стільки королю, скільки Кастилії. Він також був «символом права і закону та освячених історією звичаїв» [16, 22]. Наявність цього комплексу чеснот дає Г. Чикаленко змогу назвати Сіда великим іспанцем, ідеалістом і традиціоналістом, вживаючи ці три слова як абсолютні синоніми. Сіда авторка вписує в один ряд з іншим ідеалістом і традиціоналістом - Мігелем де Сервантесом. «Коли цілий модерний матеріалістичний світ навколо нього давно поховав старі лицарські традиції, він силою свого великого духа тримався за освячені історією звичаї, як символи права й закону. Поруч з гордою постаттю Mio Cid Don Rodrigo Diaz, el Campeador, не менш сильний духом Don Quijote de la Mancha завоювали й подарували Іспанії на віки вічні симпатії й повагу цілого світу» [16, 25].

Окрема тема - рецепція ідей Ортеги-і-Гассета Д. Донцовим. Коли гортаєте сторінки обох «Вістників», інші праці Д. Донцова, залишається враження, що для цього ідеолога українсько-

го націоналізму Ортега був одним із постійних супутників. Знайомство з текстами Ортеги дало Д. Донцову змогу надати глобального обґрунтування своїм думкам, вигострити формулювання. Найбільшу увагу Д. Донцова з усього доробку Ортеги привертають дві праці - «Тема нашого часу» і «Повстання мас». Читав він їх у німецькому перекладі, але читав уважно. У найбільш концентрованому вигляді зв'язок думки Д. Донцова з ідеями Ортеги представлено у статті «Philosophia militans» [10], яка становить пізніший передрук статті «Згода в сімействі», вміщеній у кн. VII—VIII за 1936 р. [9]. На наш погляд, дана публікація - це своєрідне узагальнення ортегіанської теми у Донцова і «вістниківців».

Головна проблема статті - обстоювання ідеї войовничої філософії (filosofia beligerante), навколо якої повинна згуртуватися нова каста людей, творців нації, які, базуючись «на дусі нашої давнини», на елітаристських традиціях українського козацтва, підуть на свідомий розрив з духом компромісу, що вбиває життєву силу визвольного руху і заважає нації відродитися. У «Philosophia militans» Д. Донцов, зокрема, згадує такі положення філософії Ортеги:

1. Ідея типології епох за принципом рецепції традиції і пов'язаний з нею принцип поділу духовного життя на покоління як механізм зміни епох. Ортега вирізняє два типи епох: епохи, коли наступне покоління наслідує й еволюційно розвиває цінності батьків, і епохи, коли сини радикально відкидають цінності батьків, стають «батьковбивцями». На думку Ортеги, для того щоб виконати своє історичне покликання - бути на рівні часу - «сини» повинні структуруватися як «покоління» - як добровільне, неформалізоване угруповання, міцно об'єднане розумінням власної історичної ролі [19, 145-147].

2. Ідея «життєвого розуму» і класифікація явищ і цінностей за принципом більшої/меншої інтенсивності життєвої сили. Чим більше життєвої енергії, тим вища вартість тварини, індивіда, держави, нації: «З етичної й юридичної точки зору Наполеон може і бандит ...але хоч би як там було, самоочевидно, що він надав людській силі найвищих пульсацій, що він був, за висловом Ніцше, «луком найбільшого напняття»» [19, 191].

3. Розуміння сучасності («нашого часу») як епохи переваги життя над культурою. Завдання сучасного покоління, за Ортегою, полягає в сприянні утвердженню цієї ідеї. Він закликає прислуховуватися до голосу життя, «бути вірним нашому організму, широко відкрити очі, подивитися навколо і прийняти виклик, який кидає нам доля: тему нашого часу» [18, 203]. З цього

впливає принцип «*philosophia militans*», який за своєю сутністю наближається до «філософствування молотом» Ф. Ніцше і передбачає агресивну переоцінку цінностей і не менш агресивні тактики впровадження нового.

4. Розуміння нації-держави не як «волі щось робити разом», а також ідеалу, сконструйованого провідною верствою і втіленого у свідомості мас [20, 258].

Посилання на ці ідеї іспанського філософа буквально розпорошені в статтях Д. Донцова, надрукованих у «Віснику». У статті, присвяченій смерті М. Хвильового, Д. Донцов знаходить суголосні моменти в автора «Повстання мас» і творця «Вальдшнепів». Останній, на думку Донцова, наближався до задуму реставрувати аристократичну «козацьку країну», де творять історію представники еліти Ортеги - «люди рідких чеснот» [6, 604]. У статті «Агонія більшовізму» Д. Донцов цитує уривок з «Теми нашого часу», в якому йдеться про визначення духу сучасної доби «нових ідей, войовничих, повсталих активних поколінь» [7, 677], і доводить, що ліберально-демократичні й марксистські варіанти українського націоналізму - це ігнорування духу часу, який потребує не компромісу, а розмежування. «Бідний іспанець! - пише Д. Донцов, маючи на увазі Ортегу. - Він дивувався..., якби попав до нашої блаженної країни, де викреслюючи цілу історію - побивають соціологічні факти - Еклізіастом і до того ще не добре прочитаним» [7, 677]. Дух доби, на думку Д. Донцова, потребує створення касти нових людей, пронизаних войовничим духом. «Тільки цей новий тип людини, який вже народжується, і зможе поставити чоло грядучим подіям в царстві Постишєвих і Радеків на Україні, лиш він не злякається ставити проблеми в цілий зріст, ані спробувати розв'язати їх» [7, 692]. Рішучим засудженням виродженої «еліти» компромісу, яка не виховує маси, а, навпаки, потурає їхнім смакам, є стаття «Санчо Панса в нашій дійсності» [8]. Інструментом реалізації дієвої справжньої національної політики повинна стати політична організація, побудована за принципом релігійного ордену («Партія чи Орден?») [5]. Тільки вона адекватна духу часу, оскільки ми живемо не в еволюційну епоху, а в епоху зламу. Структура ордену - найефективніший шлях культивування «сектярського духу», догматизму, «камінної душі», які можуть протистояти хаосові і загальній «життєвій дезорієнтації» (термін Ортеги-і-Гассета).

Хотілось би відзначити, що прочитання філософії Ортеги, запропоноване Д. Донцовим, суголосне поглядам ідеологів Фаланги. Х.-К. Майнер пише з цього приводу: «Усі історики цього пе-

ріоду (періоду формування правої ідеології в Іспанії. - О. В.) погоджуються, що ідеологічно Фаланга найбільше зобов'язана Ортезі... Вони «запозичили» у мадридського мислителя ідею нації «як національної догми, як переконливий проект спільного життя» і усю рехенерасьоналістську риторичку, розпочату 23 березня 1914 р. у Театрі Комедії у промові «Стара і нова політика», яка (риторика. - О. В.) знову була відтворена на тому самому місці у засновницькій промові, виголошеній творцем Фаланги Х. А. Прімо де Рівера» [18, 372].

У промовах і статтях лідера Фаланги дійсно легко помітити відгомін ортегіанської фразеології. «Батьківщина в її тотальній єдності, в якій усі індивіди і класи зливаються заради високої мети... Батьківщина - це трансцендентний синтез, мета якого полягає в ньому самому» [18, 260]. Розвиваючи ідею Ортеги про національну долю, яка виражається у проекті національного життя, спрямованого у майбутнє, Хосе Антоніо говорив про «батьківщину» як «про найвище втілення великого колективного прагнення щось робити» [18, 260]. Відомі слова Х. Антоніо Прімо де Рівери, який, зокрема, проголосив: «Покоління (мається на увазі фалангістське покоління. - О. П.), яке усвідомило необхідність присвятити себе проблемі Іспанії, для якого Ортега-і-Гассет був⁴-маяком, ще раз поклала на себе місію... випрямити (vertebrate) Іспанію» [18, 259].

На думку Р. Грея, невдала політична кар'єра Х. Ортеги-і-Гассета продемонструвала Хосе Антоніо, «що політика не є справою інтелектуалів» [18, 259], політики діють у світі тимчасових цінностей, для них більше важать конкретні результати, а «інтелектуали шукають позачасову істину» [18, 259]. Хосе Антоніо та його соратники були тими політиками, перейнятими духом націонал-католицизму, які прагнули перенести на практику ідеї Ортеги. Цей зв'язок філософії Ортеги з політичною платформою Фаланги Д. Донцов і інші «вістниківці» чітко усвідомили. Не випадково, що в есе Олени Теліги сам Хосе Антоніо Прімо де Рівера з'являється в ореолі героя-хрестоносця, готового з радістю (а радість є ознакою сили) загинути заради нації.

«Пригадую, читала я в часописі лист якогось кореспондента з Іспанії, - пише О. Теліга. - Він оповідав, як сидів колись в кавернці, близько прифронтової смуги, де відбувалися бої. Каварня була порожня й настрій у кількох людей, що опинилися там, дуже пригнічений, бо невідомо було, що їх чекає за хвилину. Але в сусідній кімнаті грав патефон і якесь молоде товариство весело розмовляло і танцювало танго. Кореспондент-чужинець був здивований, так

як були б здивовані наші народники. Бавитися в той час, коли під боком іде забава не на життя, а на смерть! Але ще більше він був здивований, коли двоє панів з того товариства, глянули на годинники, швидко вхопили свою зброю, що лежала десь в куті, і попросившись з товариством просто від танго відійшли туди, куди кликали їх переконання і, може, смерть. Одним із тих хлопців був молодий Прімо де Рівера, розстріляний червоними» [14].

Проте, як і у випадку з іншими іспанськими письменниками та мислителями, Д. Донцов й інші «вістниківці» воліють не бачити суперечливості і неоднозначності Ортеги, адже, як зазначає Р. Грей, «програма Фаланги, звичайно, істотно відрізняється від поглядів Ортеги» [18, 26]. Його текстами зачитувалися не тільки ідеологи націонал-католицизму, а й республіканські інтелектуали. Ось як підсумував вплив Ортеги на своє ліберально-демократичне покоління знаменитий іспанський літературознавець Рікардо Гульон: «Боротьба проти диктатури Прімо де Рівера (генерал Мігель Прімо де Рівера, диктатор, батько Хосе Антоніо Прімо де Рівера. - *О. П.*), пізніше політична агітація проти генерала Беренгера... заслання Унамуно; відставка професорів Хіменеса Асуа, де лос Ріос, Санчеса Романа і Вальдекаса; заснування «Угруповання на підтримку Республіки» Мараньоном, Ортегою і Пересом де Айалою; проголошення Республіки 1931 р. - ось що слугувало тлом, на якому розпочиналося життя нашого покоління» [18, 261].

Далі Гульон веде мову про роль Ортеги в інтелектуальних біографіях - своєї та низки найвідоміших представників іспанської ліберально-демократичної культури ХХ ст.: «Загалом вплив Ортеги мені здається навіть більшим, ніж вплив Унамуно. Покоління 1936 р. було пройняте ортегіанським духом: Марія Самбрано, Антоніо Родрігес Уескар, Хуліан Маріас, Педро Лаїн Ентральго ... Хосе Луїс Арангурен і Хосе Ферратер Мора визнають себе його учнями. Ортега був найбільш шанованим вчителем. Ми читали його тексти в газеті щоранку; ми читали його, жадібно очікуючи на вихід його нових книг. Мабуть, не було іншого письменника, що писав нашою мовою - всередині і поза межами Іспанії, - який би викликав таке інтелектуальне захоплення або мав такий колосальний вплив на молодь, як мав Ортега до 1936 р.» [18, 262]. Проте годі і казати про те, що цей вплив образу Ортеги-ліберала і Ортеги-республікаця замовчувався Д. Донцовим та його однодумцями, тоді як образ Ортеги-націоналіста, елітариста і провісника диктатури висувався на перший план.

Отже, контакт іспанської й української літератур на сторінках обох «Вістників» відбувся. Що стоїть за цим контактом: випадкова зацікавленість окремої групи літераторів чи якась глибинна схожість іспанської та української культур? На побіжний погляд, вести мову про спільність культурних ситуацій Іспанії й України неможливо. Іспанія - країна з історією державності, яка налічує якщо не тисячі, то сотні років. За висловлюваннями деяких істориків, це перша велика європейська нація-держава у сучасному розумінні цього слова. Україна - колонія кількох імперій, пошматована на частини, чий досвід державності є нетривалим. Іспанія - імперія, а потім колишня імперія, яка і досі претендує на відновлення своєї ролі, якщо не політичної, то культурної, і яка, з іншого боку, впевнено стала на шлях демократизації. Україна - пост-колоніальна держава, яка не може вирватись із лабет тоталітаризму. У тому часовому зрізі, до якого належали Д. Донцов і «вістниківці», іспанський та український рехенерасьоналізми мали різні завдання. Іспанські інтелектуальні еліти намагалися розробити таку формулу національної ідентичності, на базі якої відбулося б відродження великої Іспанії. їм треба було також знайти шлях запобігти «балканізації» країни. Українські національні еліти боролися за те, щоб збудувати і просто елементарно зберегти українську духовність і державність.

Однак саме впродовж першої третини ХХ ст. проявилися ті глибинні риси культурних ситуацій, які визначили притягування українських національних еліт до Іспанії. По-перше, в обох країнах криза національної ідентичності протягом майже всього ХХ ст., і особливо у першій його половині, спричинялася кризою державності. Причини цієї кризи нації-держави полягали великою мірою в одному й тому ж - у розкладі і занепаді правлячих еліт. Суто емоційні реакції іспанських й українських інтелектуалів на провали під час розбудови нації-держави були схожими. Їх охоплював глибокий песимізм, час до часу - відчай, що його жорстко схарактеризував М. Анхель Ганівет: «Іспанія - це нація абсурдна і метафізично неможлива, і абсурд є її нервом і головною підпорою» [17, 77]. Якщо замінити слово «Іспанія» словом «Україна», під цією фразою підписалося б багато діячів української культури ХІХ-ХХ ст. Волюнтаризм - альтернатива відчаю - стає одним із головних гасел іспанського й українського національного відродження першої половини ХХ ст.

І, нарешті, ще одне принципове зауваження. За умов «безхребетності», що в інших формах, але не менш глибоко, ніж Іспанію, вразила

Україну, спосіб поширення національної ідеї, запропонований іспанськими інтелектуалами, починаючи Х. де лос Ріосом із заснованим ним Вільним інститутом освіти і закінчуючи Ортегою та його учнями, має для України особливу привабливість. Цей спосіб полягає у створенні елітарних, європейськи освічених, відданих справі та високопрофесійних угруповань,

здатних цілеспрямовано й ефективно впливати на національну свідомість співгромадян через парламенти, школу, видавничу справу, пресу і навіть, як казав Ортега, через приватні розмови. Актуальність цього шляху для України далеко не вичерпана, тому майбутні спалахи інтересу до іспанської теми в українській літературі цілком можливі.

1. Бласко Ібаньєс В. Милосердя // Вістник. - 1933. - Кн. I. - С. 9-14.
2. Гончаренко І. Дон Мігуель де Унамуну // Літературно-науковий вістник. - 1929. - Кн. IV. - С. 420-427.
3. Гончаренко І. Евженію д'Орс // Літературно-науковий вістник. - 1929. - Кн. XI. - С. 919-920.
4. Грицай О. Фенікс Іспанії (Лопе де Вега) // Вістник. - 1936. - Кн. I. - С. 8-17.
5. Донцов Д. Партія чи Орден? // Вістник. - 1933. - Кн. II. - С. 116-134.
6. Донцов Д. Микола Хвильовий // Вістник. - 1933. - Кн. VII-VIII. - С. 591-609.
7. Донцов Д. Агонія більшовізму // Вістник. - 1933. - Кн. IX. - С. 673-694.
8. Донцов Д. Санчо-Панца в нашій дійсності // Вістник. - 1934. - Кн. VII-VIII. - С. 575-601.
9. Донцов Д. «Згода в сімействі» // Вістник. - 1936. - Кн. VII-VIII. - С. 587-606.
10. Донцов Д. *Philosophia militans* // Донцов Д. Клич доби. - Лондон: Видання Союзу українців у Великій Британії, 1968, - С. 37-58.
11. Донцов Д. Дух нашої давнини. - Прага: Видавництво Юрія Тищенко, 1944. - 272 с.
12. Жалю Е. Бласко Ібаньєс // Літературно-науковий вістник. - 1928. - Кн. III. - С. 271-274.
13. О. В. Що таке нація? // Вістник. - 1937. - Кн. V. - С. 355-360.
14. Теліга О. Сила через радість // Вістник. - 1937. - Кн. IX. - С. 649-659.
15. Чикаленко Г. Каталонське літературне відродження // Літературно-науковий вістник. - 1929. - Кн. XII. - С. 997-1005.
16. Чикаленко Г. Сід, національний герой Іспанії // Вістник. - 1937. - Кн. I. - С. 17-25.
17. Fust J.- P. España. La evolución de la identidad nacional. - Madrid: Ediciones Temas de hoy, 2000. - 309 p.
18. Gray R. The Imperative of Modernity. An Intellectual Biography of José Ortega y Gasset. - Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1989. - 422 p.
19. Ortega y Gasset J. El tema de nuestro tiempo // Ortega y Gasset J. Obras completas. - Madrid: Revista de Occidente, 1950. - Т. III. - P. 143-207.
20. Ortega y Gasset J. La rebelión de las masas // Ortega y Gasset J. Obras completas. - Madrid: Revista de Occidente, 1951. - Т. IV. - P. 113-312.
21. Vicente Cacho Viu. Nacionalismo catalan como factor de modernización. - Barcelona: Quaderns Crema y Residencia de Estudiantes, 1998. - 236 p.

Olehandr Pronkevych

SPANISH LITERATURE AND THE FORMATION OF THE UKRAINIAN NATION

This study examines the contact between Spanish and Ukrainian literatures, which transpired in Lviv in the interwar period on the pages of the Literaturno-Naukovyi Visnyk and Vistnyk. The researcher brings attention to how the above mentioned journals' authors understood what they read. Such a method allows for an understanding of the deep level of this contact and the determination of the role played by ideas and images of Spanish literature in the formation of the ideology of Ukrainian nationalism.